

Zmiana

Z problemów świadomości literackiej
przełomu 1955–1959 w Polsce

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 3147

Marian Kisiel

Zmiana
Z problemów świadomości literackiej
przełomu 1955–1959 w Polsce

Wydanie drugie

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej
Marek Piechota

Recenzent pierwszego wydania
Janusz Kryszak

Spis treści

Wstęp 7

Symboliczna data polskiej kultury 7

Potrzeba syntezy 10

Słowo o książce 13

Dopisek do wydania drugiego 15

Dialektyka przełomu 1955–1959 w Polsce 17

Wprowadzenie 17

Światopogląd 22

Tradycja 40

Nowa faza kultury 51

Porządki literatury 64

Zakończenie 72

Egzystencjalizm doby Października. Prolegomena recepcyjne 75

Wprowadzenie 75

Wrogowie i sprzymierzeńcy 83

Zmiana paradygmatu 98

Zakończenie 118

O model literatury nowoczesnej 121

Wprowadzenie 121

Plastyka 131

Poezja 142

Proza 166

Zakończenie 181

Od „realizmu socjalistycznego” do „literatury tematu” 183

Wprowadzenie 183

Między realizmem i awangardą 192

W stronę literatury tematu 202

Zakończenie 205

Indeks nazwisk 209

Summary 215

Zusammenfassung 217

Wstęp

Symboliczna data polskiej kultury

Wśród dat symbolicznych polskiej kultury powojennej Październik roku 1956 zajmuje miejsce wyjątkowe. Właśnie wtedy, po raz pierwszy po doktrynalnej „nocy” stalinizmu, ujawniła się w sposób powszechny żywiłowa niechęć polskiego społeczeństwa do wszelkich ograniczeń swobód obywatelskich i twórczych. Październik 1956 symbolizował poczucie wspólności wszystkich Polaków, tożsame temu, jakie miało miejsce w roku 1980. Silne zaakcentowanie własnej odrębności narodowej i kulturalnej od innych państw ówczesnego obozu socjalistycznego przejawiało się na różne sposoby – nie tylko w eksplozywnej działalności publicystycznej, literackiej czy w ogóle artystycznej, lecz także w oficjalnych przemówieniach politycznych najważniejszych dostojników partyjnych i państwowych. Wierzone (i chciano wierzyć) tym zapewnieniom, widziano w nich potwierdzenie aspiracji i dążeń narodu, którego stan społecznej świadomości znajdował się wtenczas niewątpliwie w stadium rewolucji.

Głównym motorem przemian w polskiej kulturze tego czasu była prasa. To na tym obszarze ujawniły się dwie, jakże znamienne dla oblicza drugiej połowy lat pięćdziesiątych, postawy światopoglądowe: rewizjonistyczna oraz reformistyczna. Pierwsza żądała radykalnych zmian w stylu zarządzania państwem, prawa do suwerennych wyborów i poszukiwań (estetycznych, światopoglądowych, ideologicznych), druga – postulowała zmiany w obrębie istniejącego już porządku społecznego i artystycznego; pierwsza była dążeniem tych, którzy ze stalinizmem nie mieli dotąd nic

wspólnego lub radykalnie się z nim rozstali, druga – dążeniem grupy ufającej w idee marksizmu-leninizmu, zwulgaryzowanego tylko – jak mówiono – przez stalinizm. Między tymi postawami dochodziło nieustannie do konfliktu nie tyle światopoglądowego, ile ideologicznego. Nic więc dziwnego, że już w roku 1957 czynniki partyjne uznały rewizjonizm za niebezpieczne zjawisko współczesnego życia politycznego i artystycznego, w efekcie wypowiadając mu bezpardonową wojnę.

Objawiło się to – przede wszystkim – przywróceniem prewencyjnej cenzury politycznej, a nadto – zamknięciem czasopism uznawanych za siedlisko rewizjonizmu („Po Prostu”), niepowoływaniem czasopism, które z tą ideą wiązano („Europa”), wymianą redaktorów naczelnych i erygowaniem nowych pism, które miały strzec idei reformistycznej („Polityka”). Na skutki owej „czystki” nie trzeba było czekać zbyt długo – już w roku 1959 zaczęto mówić o zdecydowanym odwróceniu od postulatów Października 1956.

Jednak między rokiem 1956 a 1959, bo ten czas umownie nazywamy tzw. przełomem październikowym, ujawniło się wiele zjawisk, które wpłynęły na kształt poszukiwań twórczych również w latach następnych. Dwie najważniejsze dyskusje tego czasu – o nowoczesności w sztuce i o realizmie – określiły na dalsze trzydzieści lat rytm formalnych poszukiwań naszej literatury, sprzyjały wykrystalizowaniu się sylwicznej (synkretycznej, hybrydycznej) postaci tej literatury, kanonizując ostatecznie w jej obrębie dwa równoprawne tematy – aktywny (społecznie zaangażowany) i neutralny (społecznie obojętny). Uwyraźniło się to zwłaszcza w prozie po 1956 roku, a także – w stopniu mniejszym – w poezji oraz – w stopniu większym – w krytyce artystycznej. W owym sporze „nowoczesnych” z „realistami” doszło do konfrontacji dwóch tez, powtarzających się również w latach następnych: progresywnej, głoszącej, iż literatura winna się przeobrażać i zmieniać w swoich założeniach światopoglądowych i stylowych, oraz konserwatywnej, zgodnie z którą literatura winna zachować jak najwięcej ze swej tradycji powojennej

(więc również – socrealistycznej), jeżeli chce nadal pozostawać literaturą socjalistyczną. Spór ten rozstrzygnęła za krytyków sama literatura, opowiadając się w najwartościowszych swoich przejawach za tezę progresywną; unieważnił ją natomiast dopiero – w odniesieniu do tezy konserwatywnej – rok 1980.

Z perspektywy przemian w obrębie ówczesnego życia literackiego zauważamy tendencję do łączenia się pisarzy we wspólnoty grupowe, określane na ogół pokoleniowym programem estetycznym, z rzadka tylko – programem ideologicznym. Niewątpliwie było to konsekwencją kryzysu zaufania do sformalizowanej myśli politycznej, próbą uchronienia siebie przed kolejnym rozczarowaniem (w owym powszechnym odwróceniu od problematyki zaangażowania można jednak widzieć również zaangażowanie *à rebours*). Ważne, iż nad tematami polityczno-społecznymi dominuje ogólnie rozumiana tematyka aksjologiczna, antropologiczna i estetyczna, natomiast nad bohaterem kolektywnym – konkretna jednostka.

Wraz ze zmianą geografii literackiej, przemianami w obrębie życia literackiego, zarysował się wyraźny konflikt między „centrum” (ośrodkami literackimi uznanymi za dominujące) a „prowincją” (ośrodkami lokalnymi, grupami i stowarzyszeniami regionalnymi). Odrodziła się literatura tematu, podejmująca problem społeczności lokalnych, grup zawodowych, środowisk socjalnych i in. Miejsce dotychczasowej tematyki produkcyjnej zaczyna zajmować – zwłaszcza w prozie – tematyka kryminalna, melodramatyczna, lumpenproletariacka, wiejska itd. – niejednokrotnie z sobą łączone w jednym utworze. W tym czasie jesteśmy też świadkami powstawania nowoczesnej teorii powieści historycznej.

Gdybyśmy jednak chcieli sprowadzić osiągnięcia Października 1956 roku tylko do kilku najważniejszych punktów, trzeba byłoby powiedzieć, iż niewątpliwie tym, co zdecydowało o skali i wadze tej symbolicznej daty, były następujące zjawiska: 1) zwrot ku problematyce antropologicznej, 2) krytyka zastanej organizacji społecznej i 3) technologii, 4) opcja

demokratyczna oraz 5) oferty rewolucjonizujące dotychczasowy uzus ideologii i estetyki. Nie wszystkie z tych zjawisk udało się twórcom obronić po Październiku. Ale w życiu społecznym i sztuce nie zawsze to, co zdobyte, przekształca się od razu w pomniki godne pamięci. Ważne jest także to, iż nawet jeżeli nie uda się czegoś obronić, to pozostaje świadomość, że jest o co walczyć dalej. Lekcja Października 1956 roku miała więc i tę zaletę, że przynosiła wiarę w sens walki z niebosiężnym – jak się wtedy zdawało – kolosem ideologii. I że ta wiara, dzięki wspólnemu wysiłkowi ducha, może stać się faktem.

Potrzeba syntezy

Mówiąc o symbolicznej dacie roku 1956 w polskiej kulturze, skoncentrowałem się głównie (choć nie wyłącznie) na jej „literackim” charakterze, ale okolice roku 1956 należą też do najbardziej fascynujących, a zarazem wciąż niedostatecznie zbadanych przez literaturoznawców. Przełom estetyczny, który stał się w powojniu bodaj najważniejszą tradycją dla późniejszej twórczości poetyckiej i prozatorskiej, dramaturgicznej i krytycznej, który także zapisał się jedną z najpiękniejszych kart powojennego czasopiśmiennictwa kulturalnego, domaga się wieloaspektowego opisu. Byłoby przejawem wielkiego zadufania stwierdzenie, iż w tej książce pokazane zostały wszystkie rysy wewnętrznych przeobrażeń literatury tamtego czasu. Takiego celu mojej pracy nie stawiam. Jest ona raczej wstępnym rozpoznaniem kilku problemów generalnych, decydujących o ostatecznym kształcie podjętych wyborów artystycznych.

Potrzebę syntezy przełomu w literaturze i kulturze polskiej po stalinizmie sformułował przed kilkunastu laty Tomasz Burek¹. Pisał wówczas, trochę mitotwórczo:

---

¹ T. BUREK: *Zapomniana literatura polskiego Października* [1981]. W: IDEM: *Żadnych marzeń*. Warszawa 1989.

Nigdy nie została napisana społeczna i kulturalna historia ruchu październikowego jako ruchu mas i zarazem ruchu idei; jako ruchu powszechnej krytyki, moralnej nieakceptacji i protestu przeciw przestępczym praktykom systemu; jako dzieje wielu równoczesnych ruchów oddolnych, rewindykacyjnych i emancypacyjnych, zbiegających się w coś, co może najlepiej oddają słowa – rewolucja prawdy. Październikowa rewolucja polskiej prawdy. Rewolucja obywateli – przeciw niepraworządnej władzy. Rewolucja ludzi pracy – przeciw gwałtom zadanyemu ekonomice. Rewolucja wrażliwości i wyobraźni – przeciw gwałtowi zadanyemu słowu. Rewolucja młodzieży – przeciw uniformistycznej ideologii. Rewolucja wierzącego ludu – przeciw Antychrystowi. Rewolucja intelektualistów – przeciw fetyszom złej wiary. Rewolucja narodu – przeciw zależności i dyskryminacji w stosunkach z Wielkim Bratem. Rewolucja wolności wreszcie².

I dalej, już rozsądnie:

historia literacka tego okresu [...] nic nam nie powie, kiedy podejmiemy próbę jej odczytania wedle podziałów wąskopolitycznych, frakcyjnych. Że takie próby czyniono, wpisując literaturę w kontekst podziału na prawomyślnych „chamów”-narodowców i wichrzycielskich „żydów”-zachodniofilów, każdy przytomny potwierdzi. Nic z tego – prócz korzyści taktycznych z jednej strony, a szkodnictwa kulturalnego z drugiej – nie wynikało. Rozważana natomiast jako zapis doświadczenia zbiorowego i jako odzwierciedlenie kryzysu świadomości w szczególnym momencie dziejów najnowszych, może literatura stanowić niezastąpione źródło wiedzy o głębi i zasięgu skomplikowanych procesów: psychospołecznych, moralnych i mentalnych zachodzących w połowie lat pięćdziesiątych w Polsce³.

Od czasu ogłoszenia artykułu Tomasza Burka wiele się zmieniło. Powstały pierwsze, szeroko zakrojone i źródłowo bogate prace analityczne, których autorzy dokonali próby oceny zjawisk literackich po stalinizmie z perspektywy małej

² Ibidem, s. 50.

³ Ibidem, s. 51.

diachronii⁴. Pojawiły się także, dotąd nieobecne – lub obecne słabo – w polskiej refleksji literaturoznawczej, nowe formuły interpretacyjne i typologiczne, budzące może opór pewnej części badaczy, lecz niewątpliwie intelektualnie zapładniające i oryginalne⁵. Oczywiście, wciąż pozostaje aktualna potrzeba nowoczesnej monografii tzw. przełomu październikowego, jaką zgłosił Burek. Takiej syntezy rzeczywiście nie ma, a przynajmniej nie ma studium, które obejmowałoby swoim zakresem refleksję o literaturze, sztuce, polityce (w tym także: polityce kulturalnej), filozofii okresu.

⁴ Mam tutaj na myśli głównie studia poświęcone prozie, takie jak: W. WIEŁOPOLSKI: *Młoda proza polska przełomu 1956*. Wrocław 1987; B. BAKUŁA: *Oblicza autotematyzmu. Autorefleksyjne tendencje w polskiej prozie po roku 1956*. Poznań 1991; H. GOSK: *Wizerunek bohatera. O debiutanckiej prozie polskiej przełomu 1956 roku*. Warszawa 1992; J. SMULSKI: *Pęknięcie lodów. (Krótkie formy narracyjne w literaturze polskiej lat 1954–1955)*. Toruń 1995, a także duże partie o prozie politycznej przełomu w książkach: S. MAJCHROWSKI: *Między słowem i rzeczywistością. Problemy powieści politycznej w Polsce w latach 1945–1970*. Łódź 1988; S. GAWLIŃSKI: *Polityczne obowiązki. Odmiany powojennej prozy politycznej w latach 1945–1975*. Kraków 1993. Z innych publikacji na temat literatury polskiej okolic 1956 roku por.: E. KALEMBA-KASPRZYK: *Teatr w gazecie. Społeczne role recenzji teatralnej. Przełom październikowy 1955–1957*. Wrocław 1991; M. KISIEL: *Więzy i wzloty. Przełom 1955–1959 w literaturze polskiej – próba modelu*. Kielce 1996; *Październik '56. Odwilż i przełom w życiu literackim i kulturalnym Polski. (Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej. Rzeszów, 23–25 września 1996 roku)*. [Red. A. KULAWIK]. Kraków 1996; *Przełomy: rok 1956. Studia i szkice o polskiej literaturze współczesnej*. Red. W. WÓJCIK, przy współud. M. KISIELA. Katowice 1996. Nadto – szerzej zorientowany, wkraczający również na teren filmu polskiego, esej kulturalistyczny A. WERNERA: *Polskie, arcy-polskie...* Londyn 1987. Prac szczegółowych jest oczywiście znacznie więcej, lecz w tym zestawieniu nie uwzględniam pojedynczych szkiców, drukowanych w czasopiśmie i książkach zbiorowych. Pomijam również prace analityczne poświęcone twórczości konkretnych pisarzy, pomieszczone w tomach krytycznych.

⁵ Tezą najbardziej radykalną jest oczywiście ta, która przesuwaa *terminus ante quem* tzw. przełomu postmodernistycznego na okolice roku 1956. Zob. np. R. NYCZ: *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*. Warszawa 1993, s. 121 i nast; Z. ŁAPIŃSKI: *Postmodernizm – co to i po co?* „Teksty Drugie” 1993, nr 1, s. 78–80; K. UNIŁOWSKI: *Postmodernizm, poloniści i proza polska*. „FA-art” 1994, nr 4, s. 5.

Postulat Tomasza Burka jest z rodzaju maksymalistycznych, nęci badacza. Również ja miałem go w pamięci, pracując nad tą książką. Okazało się jednak, iż nie można go zrealizować w pełnym wymiarze. Pomijając już tak przyziemną kwestię jak objętość książki (a w projekcie Burka zakłada się raczej serię wielotomową niż jedną syntezę standardową), wciąż na czoło wysuwało się pytanie o kompetencję autorską. Czy historyk literatury może w jednakowym stopniu wypowiadać się na tematy filozoficzne, ideologiczne, społeczne, z zakresu historii sztuki? Czy jego opinie nie będą obdarzone różnymi znakami wartości? Wołałem – mimo podjętych w te rejony wycieczek – zachować umiar, stąd też moja próba jest raczej racjonalistyczna niż maksymalistyczna. Jak to pisał kiedyś Kazimierz Ajdukiewicz?

Łatwiej jest pożywać pewną, choć skromną strawę rozumu niż w obawie, by nie przeoczyć głosu Prawdy, pozwolić na pożywanie wszelkiej nie skontrolowanej strawy, która może częściej jest trucizną niż zdrowym i zbawiennym pokarmem⁶.

Słowo o książce

Procedurę badawczą mojej książki określa podtytuł. Chcę widzieć siebie jako badacza świadomości literackiej przełomu 1955–1959, a zatem tego, kto swoją uwagę przykłada – przede wszystkim – do tekstów krytycznych wspomnianej fazy procesu historycznoliterackiego. Z tego też względu moje oko cieszy nieprzebrana liczba szkiców, recenzji i polemik, niejednokrotnie bagatelizowanych przez badaczy konkretnych form artystycznych (poezji, prozy, dramatu). Patrząc od tej strony – zauważam wielką obfitość opisów szczegółowych, prognoz i diagnoz, jakie w drugiej połowie lat pięćdziesiątych pojawiły się w krytyce polskiej. Gdybym jednak uznał

---

⁶ K. AJDUKIEWICZ: *Zagadnienia i kierunki filozofii. (Teoria poznania. Metafizyka)*. Słowo wstępne K. SZANIAWSKI. Wyd. 2. Warszawa 1983, s. 75.

siebie za badacza literatury (więc: konkretnych form artystycznych), moje samopoczucie musiałyby się raptownie pogorszyć; prac typologicznych, biorących za podstawę swoich rozstrzygnięć wielość rozwiązań artystycznych (nie tylko wybitnych czy reprezentatywnych, lecz także tych, które okresowo wyznaczały rytm przemian w obrębie poszczególnych rodzajów twórczości) właściwie nadal nie mamy zbyt wiele. Poza zainteresowaniami literaturoznawców znalazły się ówczesne tendencje poetyckie i prozatorskie, wciąż nie została opisana gorąca publicystyka przełomu, nie znalazły też odbicia w nowszych pracach napięcia literackie między utworami krajowymi i emigracyjnymi.

Wydaje się, że między badaczem literatury a badaczem świadomości literackiej istnieje konflikt celów. Pierwszy – z reguły symplifikuje obrazy przeszłości, zawęża ich przestrzeń do wybranej praktyki twórczej albo konkretnego utworu; drugi – pokazuje te obrazy w linearnym (rozwojowym, historycznym) ujęciu. Pierwszego interesuje efekt końcowy, na ogół z pominięciem wszystkich dojsć szczegółowych; drugiego interesują szczegóły, to, dlaczego obraz finalny przybrał taką a nie inną postać (konfiguracja elementów była przecież różna i mogła zmieniać się w dowolny sposób). Pierwszego wreszcie nie interesuje to, co jest zwyczajną świadomością drugiego – mianowicie, że wraz z upływem czasu zmienia się status autora i funkcja ogłoszonego kiedyś tekstu. W takim aspekcie – to, co dla badacza literatury jest (może być) znakiem interpretacji kanonicznej, dla badacza świadomości literackiej takim znakiem nie jest, nie może nim być, a nawet nie powinno.

Zarówno badacz świadomości literackiej, jak i badacz literatury – przychodzą w dowolnym momencie. Pierwszy jednak zawsze tylko oczyszcza przedpole, dokonuje coraz precyzyjniejszych rozróżnień, jest rewidentem układu kultury; drugi – opisując konkretne dzieło (lub zespół dzieł), każdorazowo owe – na każdym etapie badań właściwe – rozróżnienia przykłada do twórczości poszczególnej, jest kodyfikatorem układu kultury.

Książka ta mówi więc o świadomości literackiej przełomu 1955–1959 w polskiej twórczości krajowej (nieemigracyjnej). Jest propozycją lektury otwartej, składa się – poza niniejszym wstępem – z osobnych szkiców, które – czytane linearnie – ujmują świat idei estetycznych po stalinizmie w jego zasadniczym rytmie; czytane osobno – ukazują fragmenty myśli literackiej tamtego czasu, klimat sporów, nadzieje, złudzenia, rozczarowania środowiska pisarskiego.

Także: dramatyczną walkę o autonomię (suwerenność) literatury w obrębie chwilowo milczącego, lecz wciąż groźnego konserwatyizmu ideologicznego.

Także: walkę z nazbyt prostymi odwrotami od dotychczasowej praktyki twórczej, które świadczyć miały o stosunku do odchodzącego w przeszłość stalinizmu.

[1997]

Dopisek do wydania drugiego

Choć od ukazania się tej książki minęło kilkanaście lat, a od jej napisania trochę więcej, wydaje mi się, że wciąż – w swoich podstawowych ustaleniach – zachowuje ona aktualność. Powstały po niej różne inne prace, czasami wybitne, czasami niezgadające się z jej pewnymi szczegółowymi uzasadnieniami. Dobrze, że mogło tak się zdarzyć w uniwersum humanistycznej refleksji. Jeżeli decyduję się na wznowienie *Zmiany*, to dlatego, że kilka osób zwracało mi na to uwagę.

W obecnym wydaniu wprowadzono drobne zmiany stylistyczne, a także skorygowano omyłki druku.

Przewróćmy kartkę.

[2014]

Indeks nazwisk

A

Abramow-Newerly Igor 54
Ajdukiewicz Kazimierz 13
Andrzejewski Jerzy 92, 104, 110, 126
Anouilh Jean 97
Anzenbacher Arno 65, 66
Aragon Louis 55, 198

B

Bach Johann Sebastian 150
Baculewski Jan 43
Baczko Bronisław 36–38, 41
Baczyński Krzysztof Kamil 152, 162
Baczyński Stanisław 135
Bakuła Bogusław 12, 109
Balcerzan Edward 20, 21, 41, 48, 63,
68, 70, 71, 73, 126, 156–158, 161, 198,
199
Balzac Honoré de 50, 167, 168
Baran Bogdan 86
Baranowska Małgorzata 156, 159
Barańczak Stanisław 68, 153
Bartoszewski Władysław 94
Batko-Bobbé Izabela 103
Baudelaire Charles Pierre 149
Bąk Bogdan 177
Bąk Wojciech 103
Beckett Samuel 97, 178, 180
Berent Waław 108
Bereza Henryk 172, 173
Berlewi Henryk 141
Białoszewski Miron 126, 151
Bieńkowski Zbigniew 59, 101, 160
Billy André 85

Błoński Jan 17, 62, 99, 100, 121, 142, 153,
171, 180
Bocheński Innocenty Maria 23
Bojko Szymon 129, 130
Borejsza Jerzy 46, 152
Borowik Włodzimierz 176
Borowski Tadeusz 53, 83, 87
Bossak Jerzy 176
Brandys Kazimierz 59, 85, 107, 110, 126
Bratny Roman 126, 144
Braun Andrzej 177, 178
Brecht Bertolt 170, 194, 198
Bréhier Émile 41, 76
Breza Tadeusz 83, 84
Brodzka Alina 32, 72, 75, 199, 200,
201
Brońska-Pampuch Wanda 177
Broszkiewicz Jerzy 145, 170, 171
Bryll Ernest 145
Brzękowski Jan 143, 145, 163
Brzozowski Jarosław 176
Brzozowski Stanisław 111
Budrecki Lech 65
Bujnicki Tadeusz 147
Burek Tomasz 10–13, 20, 38, 48, 56, 72,
103, 127, 133, 151, 163
Burkot Stanisław 121, 122, 127
Burow Aleksandr I. 49
Bursa Andrzej 62, 154
Butkiewicz Zdzisław 33, 76

C

Caillois Roland 102
Caldwell Erskine 85

Camus Albert 31, 55, 66, 78, 79, 80,
83, 85, 96, 97, 101, 102, 108, 110, 117,
180, 181
Céline Louis Ferdinand 87, 181
Chagall Marc 137, 152, 162
Ciesielczuk Stanisław 151
Cieślukowska S. 44
Czachorowski Stanisław Swen 126
Czechowicz Józef 137, 151, 162
Czyż Stanisław 154

D

Danek Danuta 135
Danilewiczowa Maria 190
Dawydow Jurij 190
Dąbrowska Maria 167, 189, 191
Dąbrowski Witold 144
Dean James 116
Dostojewski Fiodor Michajłowicz 58,
61, 106
Drewnowski Tadeusz 83
Drozdowski Bohdan 144, 179
Dworak Tadeusz 136
Dybiak Krzysztof 35
Dygat Stanisław 83, 203
Dziekoński Albin 151

E

Eberhardt Konrad 38, 103, 107
Edigey Jerzy (właśc. Jerzy Korycki)
203
Einstein Albert 149
Eisenstein Sergiej 137
Elektorowicz Leszek 39, 65
Eliot Thomas Stearns 194
Elzenberg Henryk 94
Engels Fryderyk 31, 44
Eska Donata 36
Eska Juliusz 34, 87

F

Fadiejew Aleksandr 170

Fast Howard 171
Fast Piotr 65
Faulkner William 175, 181
Fijałkowska Barbara 30, 192
Fischer Ernst 185
Flaszen Ludwik 30, 166, 180
Fleszarowa-Muskat Stanisława 203
Fry Christopher 194

G

Gałczyński Konstanty Ildefons 152,
162
Garaudy Roger 33, 34, 35, 76
Gawliński Stanisław 12
Genet Jean 178
Gide André 204
Gierszkowicz Z. 29, 82, 90–92, 186
Głębicka Ewa 63
Głowiński Michał 82, 89, 106–108, 121,
124, 127, 143, 144, 152, 153, 155
Gołubiew Antoni 203
Gombrowicz Witold 47, 84, 108
Gomolicki Leon 126
Gomułka Władysław 18, 28, 29, 90,
174, 177, 197
Gosk Hanna 12, 85, 87, 100, 101, 103
Gozenpud A. 29, 50, 90, 92, 93, 177
Grabbe Christian Dietrich 194
Gramsci Antonio 31
Graszewicz Marek 148, 151
Greene Graham 170
Greń Zygmunt 38, 103
Grochowiak Stanisław 126, 152, 154,
177
Gruszecka Aniela 108
Grześczak Marian 145
Grzędzińska Maria 200
Guze Joanna 66

H

Hajdukiewicz Bolesława 57
Harasymowicz Jerzy 126, 152, 154, 162

Hauser Arnold 135
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 31
 Heidegger Martin 33, 41, 78, 83, 86
 Hemingway Ernest 170
 Herbert Zbigniew 126, 145, 147, 151
 Hertz Paweł 47, 144
 Hitler Adolf 86
 Hłasko Marek 50, 58, 59, 61, 92, 98,
 99, 104, 105, 126, 169, 173, 174, 177,
 180, 190, 203
 Hoffmann E.T.A. (właśc. Ernst Theo-
 dor Wilhelm) 109
 Hoffman Jerzy 176
 Hoffman Paweł 46
 Hołuj Tadeusz 203, 204
 Husserl Edmund 32, 33, 78

I

Ingarden Roman 32, 206
 Ionesco Eugène 178, 180
 Iredeński Ireneusz 126
 Irzykowski Karol 47, 108, 111, 116
 Iwaszkiewicz Jarosław 47, 55, 104,
 116, 126

J

J.K. zob. Kopczewski Jan Stanisław
 Jackiewicz Aleksander 52, 53, 127,
 176
 Jadźwing R. (pseud.) zob. Suchodol-
 ski Bohdan
 Jakubowski Jerzy 34
 Janion Maria 21, 23
 Jarzębski Jerzy 189, 205, 206
 Jaspers Karl 78, 102
 Jastrun Mieczysław 127, 128, 144,
 151
 Jaszcz (pseud.) zob. Szczepański Jan
 Alfred
 Jażdżyński Wiesław 176
 Joyce James 108

K

Kabac Eugeniusz 99
 Kafka Franz 55, 56, 97, 108, 117, 170,
 175, 180, 181
 Kalemba-Kasprzyk Elżbieta 12
 Kałużyński Zygmunt 135–139, 142,
 162
 Kamińska Anna 45, 126, 163, 176
 Kamionkova Janina 135
 Karabasz Kazimierz 176
 Karpiński Jakub 18, 28, 29
 Kawalec Julian 203
 Kerr Alfred 194
 Kierczyńska Melania 150
 Kierkegaard Søren 33
 Kijowski Andrzej 18, 60, 61, 66, 67,
 98, 99, 104, 105, 135, 138, 150, 177,
 190, 191
 Kirchner Hanna 80
 Kisiel (pseud.) zob. Kisielewski Ste-
 fan
 Kisiel Marian 12, 18, 30, 36, 45–47, 58,
 66, 68, 78, 79, 85, 90, 92, 100, 102,
 106, 107, 115, 129, 130, 135, 140, 143,
 147, 149, 152, 153, 156, 160, 164, 167,
 170, 171, 180, 182, 192
 Kisielewski Stefan 178
 Kisielowa Joanna 45, 143
 Koestler Arthur 31
 Kołakowski Leszek 18, 25–31, 33, 37,
 38, 40, 66, 78, 82, 133, 184
 Komar Michał 180
 Konrad Paweł 84
 Konwicky Tadeusz 126
 Kopczewski Jan Stanisław 128
 Korzeniewski Bohdan 166
 Kosiński Jan 166
 Kossak Jerzy 57, 58, 67
 Kott Jan 111, 115–117, 166, 190, 200
 Kowalska Bożena 31
 Koźniewski Kazimierz 85
 Krasieński Andrzej 36

- Kroński Tadeusz 96
Kruczkowski Leon 55
Kryszak Janusz 86
Krzyżanowski Jerzy R. 38, 103
Kulawik Adam 12
Kulczycka-Saloni Janina 43
Kunda Bogusław Sławomir 49, 50,
113, 133, 160
Kupis Bogdan 103
Kurpiewski Lech 180
Kuźma Erazm 138
Kwiatkowski Jerzy 128, 153–158, 160,
161, 166
- L**
Leja Magda 99
Lenin Władimir I. 8, 9, 24–26, 29–31,
44, 49, 54, 58, 91, 133, 135, 185, 186,
204
Leśmian Bolesław 47, 114, 151, 162
Liebert Jerzy 152
Lipski Jan Józef 153
Lisiecka Alicja 122, 136, 147, 188, 189,
199, 201, 203, 204
Lovell Jerzy 176
Lukács György 31, 50, 54, 56
Luksemburg Róża 31
- Ł**
Łapiński Zdzisław 12, 45, 54, 124
Łastik Salomon 176
Łempicka Aniela 191, 192, 200
Łukasiewicz Jacek 20, 46, 47, 99, 100,
126, 143, 145, 147, 153, 160, 173
- M**
M.K. zob. Kisiel Marian
Mach Wilhelm 126, 171, 172, 176
Maciąg Włodzimierz 38, 48, 59, 71, 72,
75, 103, 121, 155, 159, 160, 161
Macużanka Zenona 129, 130
Majakowski Władimir 164
Majchrowski Stanisław 12
Majerski Paweł 164
Makiedonow Adrian W. 65
Malewska Hanna 203
Malraux André 55, 118
Mann Tomasz 55, 56
Marcel Gabriel 32, 35, 83
Markiewicz Henryk 21, 22, 43, 44, 49,
50, 57, 189, 192, 199–201
Marks Karol 8, 24–31, 36–38, 41, 44, 49,
57, 66, 67, 72, 75–78, 81, 82, 85, 87,
91, 97, 110, 113, 114, 133, 135, 184–187,
197, 203, 204
Matuszewski Ignacy 111
Matuszewski Ryszard 200
Mentzel Zbigniew 18, 184
Merleau-Ponty Maurice 102
Merton Robert K. 140
Miciński Tadeusz 151
Mickiewicz Adam 165
Miczka Tadeusz 138
Milbrandt Mieczysław 83, 94
Milewski Jerzy 177
Miller Arthur 194
Miłosz Czesław 82, 151
Młodożeniec Stanisław 203
Moderska Beata 38
Montaigne Michel Eyquem de 117
Morawska Elżbieta 40
Morawski Stefan 52, 53, 79, 80, 82,
94, 96, 128
Mounier Emmanuel 35, 36, 84, 85
Mrożek Sławomir 109, 126
- N**
Naganowski Leon 86
Najder Zdzisław 59, 78, 87, 94, 101
Natanson Jacek 85
Newerly Igor zob. Abramow-Newerly Igor
Niekrasow Nikołaj A. 17
Nietzsche Friedrich 86, 117

Nikifor (Nikifor Krynicki; właśc. Epifaniusz Drowniak) 152
 Norwid Cyprian Kamil 48
 Nowak Tadeusz 154, 203
 Nowakowski Marek 99
 Nycz Ryszard 12, 45, 124

O

Olejniczak Józef 72
 Olschowsky Heinrich 127
 Orwell George 31

P

Parnicki Teodor 126
 Parnis Aleksis 92
 Peiper Tadeusz 151, 154, 163, 169
 Picon Gaëtan 102
 Piechowski Jerzy Jan 103
 Pilot Marian 203
 Pinter Harold 178
 Piorunowa Aniela 21
 Piskor Stanisław 94
 Polkowski W. 44
 Pomian Krzysztof 33, 129
 Poręba Stanisław 65
 Prąglowska Maria Renata 80
 Prokop Jan 65, 153
 Proust Marcel 108
 Przyboś Julian 53, 127, 133–136, 138, 139, 140–142, 151, 152, 154, 161–163, 166, 201
 Przybyszewski Stanisław 111, 112, 116
 Puchalska Mirosława 32, 75
 Putrament Jerzy 132, 145, 150, 179, 190
 Puzyra Konstanty 30, 166, 193–195, 200, 201
 Pytasz Marek 65

R

Radek Zygmunt 154
 Rawiński Marian 143

Rogalski Aleksander 19
 Rogowski Wiesław T. 142
 Rogoziński Julian 33, 76
 Różewicz Tadeusz 128, 146, 152, 154, 158
 Rubcow Nikołał N. 65
 Rüdiger Hans 138

S

Sainte-Beuve Charles 115
 Sandauer Artur 68, 84, 85, 96, 175
 Sartre Jean-Paul 31, 33, 35, 41, 78–80, 83–85, 93, 96, 97, 101, 102, 109, 110, 113, 117, 118, 170, 180
 Sawicki Franciszek 83
 Sawicki Stefan 41, 199
 Schaff Adam 25–27, 40, 59, 78, 79, 81, 87, 93, 95, 101
 Schulz Bruno 84, 108, 137, 143, 151
 Sierecki Sławomir 177
 Skórzewski Edward 176
 Skwarnicki Marek 38, 103
 Sławiński Janusz 42, 48, 69, 70, 123, 127, 148, 153, 156
 Słonimski Antoni 136, 164, 165
 Słowacki Juliusz 47, 162
 Smulski Jerzy 12, 189, 190
 Sokorski Włodzimierz 44, 88, 89, 131, 152
 Sołtan Tadeusz 94
 Staff Leopold 47
 Stalin Józef (właśc. Josif Wissarionowicz Dżugaszwili) 7, 8, 11, 15, 20, 24–27, 30, 37, 40–45, 48–54, 57, 61, 63, 68, 69, 72, 75, 76, 87, 89, 90, 93, 95, 96, 98, 109, 113, 123, 124, 127, 132, 133, 140, 163, 179, 183, 185, 190, 194, 195, 197, 198
 Stanowski Adam 34, 87
 Stanuch Stanisław 62, 99, 107
 Stendhal (właśc. Marie Henri Beyle) 50, 167, 168, 194, 195, 200, 201

Stern Anatol 163, 164
 Stępień Marian 121
 Strykowski Julian 59, 104, 110, 126
 Strzeмиński Władysław 141
 Suchodolski Bogdan 94, 95
 Szacki Jerzy 78, 87, 94
 Szaniawski Jerzy 116
 Szaniawski Klemens 13
 Szczepański Jan Alfred 93, 177
 Szczepański Jan Józef 83
 Szczuka Mieczysław 141
 Szekspir William 61, 111, 116, 117
 Szestow Lew 102
 Szołochow Michaił 55
 Sztajnert Bogusław 107
 Szweykowski Zygmunt 42
 Szymański Wiesław Paweł 85

Ś

Ścibor-Rylski Aleksander 62, 167–170
 Ślesicki Władysław 176
 Śliwonik Roman 146
 Świrek Anna 155

T

Tarniewski Marek (pseud.) zob. Karpiński Jakub
 Tatkiewicz Władysław 86, 94
 Tauber-Ziółkowski Andrzej 94
 Tazbir Mieczysław 41, 76
 Terlecki Tymon 35
 Tischner Józef 65
 Toeplitz Krzysztof Teodor 133–136, 142
 Tołstoj Lew N. 167, 168
 Tomasik Wojciech 43
 Tomaszewicz Jerzy 94
 Tomkowski Jan 32, 75, 78, 80, 81, 94
 Traczewska Maria 38
 Trocki Lew 31
 Trznadel Jacek 114
 Turowicz Jerzy 36

Turowiczowa Anna 36
 Tuwim Julian 151, 152, 198
 Tyszczyk Andrzej 41, 199

U

Uniłowski Krzysztof 12, 124

W

Wahl Jean 102
 Wajda Andrzej 100
 Walas Teresa 23
 Walicki Andrzej 23, 38
 Waśkiewicz Andrzej Krzysztof 63
 Wat Aleksander (właśc. Aleksander Chwat) 163
 Ważyk Adam 88, 89, 144, 174, 176, 179
 Weiss Tomasz 21
 Werner Andrzej 12, 20, 127, 129, 147
 Wertenstein-Żuławski Jerzy 40
 Wielopolski Wojciech 100, 101, 178, 180
 Wilkoń Aleksander 121, 153
 Wilson Colin 32, 38, 39, 102, 103
 Winowska Maria 83
 Wirpsza Witold 144
 Witkacy zob. Witkiewicz (Witkacy) Stanisław Ignacy
 Witkiewicz (Witkacy) Stanisław Ignacy 47
 Witosz Bożena 106, 107
 Władyka Wiesław 131
 Włodarczyk Wojciech 131
 Wojciechowski Aleksander 138
 Wojdowski Bogdan 107
 Woroszyński Wiktor 19, 92, 124, 144
 Wójcik Włodzimierz 12, 45, 143
 Wrocławski Maksymilian 176
 Wygodzki Stanisław 107
 Wyka Kazimierz 47, 56, 126, 147–153, 156–158, 161, 162, 194, 200, 205

Z

- Zengel Ryszard 38, 46, 49, 103, 111–113,
115, 116, 133, 159, 160
- Ziarnik Jerzy 176
- Zimand Roman 150, 176, 177, 197
- Zis' Awner J. 185, 186
- Zola Émile 50
- Zychowicz Jacek 65
- Zysk Tadeusz 38
- Żdanow Andriej A. 183, 197
- Żelazowski Łukasz 44
- Żeleński-Boy Tadeusz 111
- Żeromski Stefan 61
- Żmigrodzka Maria 64
- Żółkiewski Stefan 31–33, 38, 42,
54–56, 72, 77, 79, 81, 82, 85, 87, 88,
90, 91, 95, 106, 108, 110, 125, 129, 130,
140, 145, 147, 150, 152, 177, 180, 185,
196–202, 204, 205

Ż

Żabicki Zbigniew 80, 85–87, 95

Marian Kisiel

Change Some problems of the literary consciousness in the years of the 1955–1959 breakthrough in Poland

Summary

The present work is a collection of studies concerning the shaping of literary consciousness in Polish literature around the year 1956. The author, basing on rich resources of literary criticism, attempts to describe the tensions that typified the culture of those times. He makes references how to the world view of those times and places the modern aesthetic programmes in the context of the tradition. The author does not regard this book as a monograph, he prefers instead to treat the analyses collected in it as a point of departure for further studies and diagnoses.

In the *Dialectic of the Breakthrough*, the network of the relations of mutual dependence has been presented between various orders: the ideological one (Marxism, existentialism, personalism), the diachronic (literary tradition), and the synchronic one (programmes of modern art). In the author's opinion, a comparison of the regular features of those orders is needed to determine the importance of the discussed breakthrough in Polish culture and literature in the middle of the 20th c. The study in question, of central significance for the whole book, makes it possible not only to grasp the ideological contexts of the breakthrough, but also to comprehend the dichotomy of ideological attitudes of the artists that flourished in those times.

Having conceded that existentialist tendencies were of foremost importance in that period, the author, in his analysis called *The existentialism of the October period*, discusses the consequences of transplanting that world view into the Polish soil, and the way those consequences are presented in the critical writings published so far. The author shows how much the thesis about the great role of existentialism in that period has been resisted, and how very politicised the assessment of existentialism in the criticism of 1950s was. The study *Towards a model of modern literature* contains a discussion of aesthetic and ideological contexts of breaking after 1955 with the doctrine of socialist realism and of turning towards those currents of aesthetic thought that, on the one hand, referred to the concepts of art that developed after 1918 (such as, inter alia, futurism, the Cracow Avant-garde, the Second Avant-garde), and that constructed a programme for a new art, on the other (the imaginative poetry, the "black prose"; among other things). Finally, the study *From socialist realism to the thematic literature* is devoted to the process of the critics' defining in a new way the concept of realism, liberated finally from its ideological dependence.

Marian Kisiel

Die Wende Zur Problematik des literarischen Bewußtseins des Umbruchs 1955–1959 in Polen

Zusammenfassung

Es ist eine Sammlung von Studien, die der Gestaltung des literarischen Bewußtseins in der polnischen Literatur um das Jahr 1956 gewidmet ist. Der Autor versucht, indem er sich auf ein reichliches literaturkritisches Material stützt, die Spannungen in der Kultur jener Zeit zu beschreiben. Er beruft sich sowohl auf die damalige Weltanschauung als auch sucht er die Stellung der modernen ästhetischen Ansätze in der traditionellen Ordnung zu begründen. Sein Buch bezeichnet er nicht als Monographie, sondern betrachtet die darin versammelten Abhandlungen als Ausgangspunkt für weitere Analysen und Diagnosen.

In der *Dialektik des Umbruchs* wurde ein Netz von Wechselbeziehungen dargestellt zwischen folgenden Ordnungen: dem weltanschaulichen (Marxismus, Existentialismus, Personalismus), dem diachronischen (literarische Tradition) und dem synchronischen (Entwürfe der modernen Kunst). Nach der Auffassung des Autors erlaubt eine Zusammenstellung der Gesetzmäßigkeiten dieser Ordnungen, die Bedeutung des Umbruchs in der Kultur und in der polnischen Literatur der Mitte unseres Jahrhunderts glaubwürdig zu bestimmen. Diese Abhandlung, grundlegend für das ganze Buch, ermöglicht, nicht nur ideelle Kontexte des Umbruchs, sondern auch die Dichotomie weltanschaulicher Haltungen der damaligen Schöpfer zu erfassen.

In der Studie *Existentialismus des Oktober-Zeitalters* wurden, indem die wichtigsten Rollen den existentiellen Tendenzen zugesprochen wurden, nicht nur die Konsequenzen der Übertragung dieser Weltanschauung auf den polnischen Boden dargestellt, sondern auch deren stereotype Vorstellungen in den bisherigen literaturwissenschaftlichen Arbeiten. Der Autor zeigt, auf welche Hemmungen die These über die Rolle des Existentialismus in der damaligen Zeit immer wieder stößt und auch daß dessen Beurteilung in der Kritik der fünfziger Jahre oft politisiert wurde. In der Abhandlung *Für ein Modell der modernen Literatur* wurden ästhetische wie auch ideologische Hintergründe des Bruchs mit der Doktrine des sozialistischen Realismus, der nach dem Jahr 1955 erfolgte, dargestellt. Der Autor verweist auch auf eine Hinwendung zu solchen Strömungen des ästhetischen Gedankens, die einerseits auf das Konzept der Kunst nach 1918 anknüpften (u.a. Futurismus, Krakauer Avantgarde, die Zweite Avantgarde), andererseits den Entwurf

einer neuen Kunst schufen (u.a. imaginative Poesie, schwarze Prosa). In der Studie *Vom sozialistischen Realismus zur themengebundenen Literatur* wurde der Prozeß einer neuen Definierung des Begriffs Realismus, der von ideologischen Abhängigkeiten befreit wurde, umrissen.

Rysunek na okładce
Wojciech Łuka

Fotografia na okładce
Anna Maraś

Projektant okładki
Paulina Dubiel

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Aleksandra Gaździcka

Łamanie
Marek Zagniński

Copyright © 2014 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2279-7
(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-061-7
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie II. Ark. druk. 14,0. Ark. wyd. 13,0.
Papier Ecco Book Cream 70 g   Cena 30 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp. K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław